

Sadibekova B.D.- TDSHI - i.f.n., dots.
Yovqochev Sherzod- TDSHI 2-bosqich magistranti

Globallashuv sharoitida Shanghai fond birjasining rivojlanish xususiyatlari

Annotasiya

Maqolada Shanxay fond birjasining globalizasiya davrida rivojlanish masalasi ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: Index, kotirovka, integratsiya, ichki bozor.

Abstract

This article is dedicated to the development of the Shanghai Stock Exchange, the process of globalization features; the SSE index refers to the changes and the impact of the factors.

Key words

Shanghai Stock Exchange, globalization, index, impact, factors. process, market,

Аннотация

В данной научной статье рассматриваются вопросы развития Шанхайской фондовой биржи в условиях глобализации. Анализируется изменения индексов, факторы, влияющие на них и их котировки на примере SSE.

Ключевые слова

Рынок ценных бумаг, индекс, котировка, фондовая биржа, капитализация, внутренний рынок, интеграция, глобализация.

Rivojlanayotgan mamlakatlarda ishlab chiqarish kuchlarining rivojlanishi, qimmatli qog'ozlar bozoriga bo'lgan munosabatning qayta ko'rib chiqilishini talab qilayotgan bugungi kunda, ushbu kategoriyaning dolzarbligi ortib bormoqda.

Chunki, aynan, qimmatli qog'ozlar, ko'p jihatdan, mulkchilik shaklining o'zgarishi, uni xususiy egalikka topshirish muammolarini yechishning kaliti hisoblanadi.

Mamlakatda to'la qonli qimmatli qog'ozlar bozorini shakllantirish, o'z navbatida, har bir davlatning bozorga o'tishidagi muhim tarkibiy qismini tashkil etadi, sababi u bevosita bozorning infratuzilmasi hisoblanadi.

Ta'kidlash lozimki, mamlakat fond bozorining yana bir muhim yutug'i - bu fond boyliklarini tayyorlash va ularning muomalada bo'lishi bo'yicha davlatga amaldagi qonunchilikka rioya etilishini oldindan va undan keyin ham nazorat qilish imkonini beruvchi qimmatli qog'ozlarni saqlash hamda ular hisobini yuritishning umumdavlat depozitar tizimini barpo etilishini talab qiladi.

Mamlakatning moliya bozori uning ilmiy-texnikaviy jarayoni, ishlab chiqarishning progressiv shakllarini tashkil qilish asosida, uning milliy xo'jalikni samarali o'sishi uchun kerakli resurslar bilan ta'minlay olishi asosida rivojlanishi darkor.

Moliyaviy bozor - bu mamlakatning yalpi pul resurslari hisoblanib, unda ushbu pul resurslari talab va taklif nisbatini iqtisodiyotning turli sub'ektlari tomonidan o'zgaruvchanligi ta'sirida doimiy xarakterda, taqsimlanishda va qayta taqsimlanishda bo'ladi. Hozirgi kunda dunyo miqyosida eng ko'p resurslarga AQSh, Yevropa ittifoqi davlatlari, Yaponiya va Xitoy davlatlarining moliya bozorlari egadir.

O'zining tarkibiy tuzilishiga ko'ra, moliyaviy bozor uch o'zaro bog'liq va bir-birini to'ldirib turuvchi, ammo lekin, alohida faoliyat ko'rsatuvchi quyidagi bozorlardan iboratdir:

1. Muomaladagi naqd pullar bozori va shunga o'xshash qisqa muddatli to'lov vositalari vazifalarini bajaruvchi bozor (veksellar, cheklar va b.);

2. Ssuda kapitali bozori, ya'ni qisqa va uzoq muddatdi bank kreditlari;

3. Qimmatli qog'ozlar bozori. U iqtisodiyotning barcha sub'ektlariga ularga zarur bo'lgan pul resurslarini olish yo'llarini kengaytiradi va yengillashtiradi. O'z navbatida, aksiyalarni chiqarish orqali ushbu pul resurslarini muddatsiz vaqtga olishga yordam beradi, ya'ni korxonalar faoliyati davrida, ushbu aksiyalarni

chiqarish orqali banklarga, nisbatan yengilroq shartlarda kreditlarni olishni ta'minlaydi.

Avval boshdan, Xitoyda yetuk moliyaviy bozorni tashkil etish kursi mo'ljallanib, u kapital va ssuda pul vositalari aylanishining turli shakllari va kreditlash tizimining barcha turlarini o'z ichiga olishni ko'zda tutdi. Bunday bozor esa, o'z navbatida bir qator aniq sifatiy xarakteristikalarini o'z ichiga olib, ular orasida: pul mablag'larining tovar xususiyatiga ega bo'lishi; pul-kredit institutlarining o'zini-o'zi pul bilan qoplashi; kapital aylanishini foyda olishga yo'naltirish; kapitalga bo'lgan talab va taklifni shakllantirish erkinligi va ssudaga bo'lgan foiz stavkasining o'zgarishlari mavjuddir.

Bugungi kunda moliyaviy bozor aylanma yoki investitsion mablag'larni davlat byudjeti tomonidan moliyalash orqali olish imkoniyatlari umuman bo'lmagan (ba'zi bir hollarda esa, yagona bo'lgan) qo'shimcha manba bo'lib, chet eldan kreditlar yoki bevosita investitsiyalarni jalb qilish orqali keladigan oddiy kreditlash bo'lib xizmat qiladi. Xitoyda bank kreditlari o'zining miqyosiga, ob'ektiga, hisob stavkasiga qarab, reja va umumdavlat iqtisodiy siyosati talablari orqali qattiq reglamentlangandir. Moliyaviy bozorning muhim yutuqlaridan biri - turli taraflarga sochilib ketgan pul mablag'larini bir yerga jamlab olish qobiliyati, iste'mol fondining bir qismini ishlab chiqarish va xo'jalik ehtiyojlariga yo'naltirishdan iboratdir.

O'z vazifalariga ko'ra, Xitoyda moliyaviy bozor - qisqa va uzoq muddatliga bo'linadi. Ba'zi hollarda, qisqa muddatli moliyaviy bozorni - pul bozori va uzoq muddatli esa, kapital bozori deb atashadi. Mustaqil element sifatida, valyutani tartibga solish bozori ajratiladi.

Xitoyda birinchi norasmiy fond bozori - 1914 yilda Shanghayda vujudga kelgan. 1920 yilda u, Shanghay fond birjasiga o'zgartirildi., Ushbu birjada asosan, davlatning qimmatli qog'ozlari aylanar edi. Keyinchalik, Xitoyning yana, ikki shahrida fond birjalari ochildi. 1949-yilda esa, mamlakatdagi barcha birjalar yopilib, ulardagi qimmatli qog'ozlar esa, yo'q qilindi. Mamlakatda iqtisodiy

islohotlar boshlanishi natijasida, 1980 yilda Xitoyning qimmatli qog'ozlar bozori yana qaytadan tiklana boshladi.

1992-yilda mamlakatdagi tubdan o'zgarishlarning yuz berishi, hukumat rahbari Den Syaopinning ko'rsatmalariga binoan, mamlakat iqtisodiyotining bozor tipidagi o'zgarishlarga yuz tutishiga olib keldi.

Mamlakatdagi qimmatli qog'ozlar bozorining institutsional jihatdan shakllanishida yetarlicha rag'batlantiruvchi rolni Shanghai (1990y.) va Shenchjendagi (1991y.) qimmatli qog'ozlar birjasining rasmiy tarzda ochilishi o'ynadi.

Ulardan tashqari, mamlakatdagi mavjud moddiy ishlab chiqarish sohasiga qaraganda, moliyaviy sektorning ustunroq rivojlanishi, payli iqtisodiyotning miqdoran o'sishi, 1990-yillarda mamlakat iqtisodiyotining bozor yo'nalishiga o'tishi uchun qonuniy bazaga to'ldirilishlar kiritilishi va mustahkamlanishi ham, yetarli darajada katta ahamiyat kasb etdi.

Bor-yo'g'i uch yil ichida, ya'ni 1992-1994 yillarda, Xitoy qimmatli qog'ozlar emissiyasining yig'indisi 400 mlrd.yuandan oshib ketdi va u 1981- 1991- yillardagi 261 mlrd.yu. dan - 663,7 mlrd.yu. ga yetdi hamda mamlakat YaMM ning 14,78% ni tashkil etdi.¹

Xitoy qimmatli qog'ozlar bozorining shakllanishi qanchalik murakkab va uzoq muddatli bo'lmasin, avvalo u, mamlakatdagi iqtisodiy islohotlarni amalga oshirishning asosiy sharti hisoblanadi va ayniqsa, uning pul-kredit va investitsion dastaklarini o'zgartirish hamda xo'jalikni xususiy shaklini rivojlantirishda o'z vazifasini oqladi.

Undan tashqari, mamlakatdagi yetarlicha, yirik miqyosli moliyaviy bozor, bevosita yoki bilvosita iqtisodiyotdagi ijobiy jarayonlarni keltirib chiqarishga ta'sir qildi.

Xitoy Xalq Respublikasiga va rivojlanayotgan mamlakatlarga xos bo'lgan sharoitda, ya'ni, mavjud "investitsion ochlikda" to'la qonli moliyaviy bozorni

---

¹ Xitoy Markaziy bankining 1994 y. ma'lumotlari, Pekin, 1995

shakllantirish ob'ektiv tarzda qiyinlashgan bo'lib, uning tiklanish jarayoni, unga kerakli kadrlarning, axborot-texnikaviy va institutsional bazaning yetarli emasligi bilan beqaror sekinlashishiga olib keladi.

Xitoyda qimmatli qog'ozlarni chiqarishga urinishlar mamlakatdagi iqtisodiy islohotlarning boshlanishi bilan, 1980-yillar boshida boshlandi. 1986-yildan boshlab esa, aksiyalarni bozor savdosi bo'yicha, eksperimentlar boshlandi. Aksiyalar emissiyasi, birinchi kunlardan boshlab, mustahkam, yuridik asosga qo'yildi.

Aksiyalarning uncha katta bo'lmagan qismigina Shanghai va Shenchjen birjalarida kotirovka qilinar edi. Xususan, 1991-yilda - ularning 14 ta turi, 1992-yilda – 72ta, 1993- yilda - 200 tadan ortiq va 1994-yil oxirida - 345 ta turi kotirovka qilindi.

Mamlakatdagi qimmatli qog'ozlar bozorining institutsional jihatdan shakllanishida yetarlicha rag'batlantiruvchi rolni Shanghai (1990y.) qimmatli qog'ozlar bozorining rasmiy tarzda ochilishi o'ynadi.

Shanghai fond birjasi Xitoy mintaqasidagi yirik savdo maydoni bo'libgina qolmay, balki, butun Osiyoda yetakchi birjalardan biri hisoblanadi. XRX qimmatli qog'ozlar komissiyasi nazorati ostidagi notijorat tashkilot hisoblanadi.

Shanghai Xitoydagi aksiyalarni, ularning savdosi va almashinuviga guvoh bo'lgan birinchi shahar hisoblanadi. Shanghaiyagi ilk aksiyalar savdosi 1860-yillar borib taqaladi. 1891-yilga kelib, Shanghaiyda primitiv qimmatli qog'ozlar byurosi tashkil etiladi. 1930-yilga kelib esa, Shanghaiy Uzoq Sharqning moliyaviy markaziga aylandi va chet el va mahalliy investorlar diqqatini o'ziga jalb eta boshladi. Savdo veksellaridan aksep va diskont bo'yicha o'tqazilgan eksperimentlar, birinchi marotaba 1980-yilda Shanghaiyda, 1982-yilda - Chunsin, Shenyang va Xebey provinsiyalarida, 1985-yilda esa, butun mamlakat bo'ylab amalga oshirildi.

Shanghayda 1987-yildan boshlab, muomaladagi katta nominalli depozit sertifikatlari bilan operatsiyalar amalga oshirilmoqda. Ular minimal 10 ming yuandan - maksimal 1 mln. yuangacha bo'lgan tezkor operatsiyalar hisoblanadi. 1990-yil 26-noyabrga kelib Shanghai Fond Birjasi (Shanghai Stock Exchange SSE) rasmiy ochildi va shu yilning 19-dekabrda o'zining rasmiy faoliyatini boshladi.

Oxirgi 20 yillikdagi mamlakat iqtisodiyotining tez sur'atlar bilan rivojlanishi natijasida, SSE o'zining rivojlanishidagi yangi bosqichiga qadam qo'ydi. Yildan-yilga o'zining fundamental sharoitlarini va izchil nazoratni yaxshilab bordi. Shu bilan bir qatorda, u o'zining texnologik yutuqlariga ham ega bo'la boshladi. Dunyoning eng so'nggi savdo sistemasini (NGTS) joriy etibgina qolmay, global yirik savdo markazini tashkillashtirdi. Shu bilan bir qatorda, SSEda real vaqt savdo monitoring ham yaratildi.

Shanghai birjasidagi qimmatli qog'ozlar savdosining tarkibiy tuzilishi, yildan-yilga tubdan o'zgarib bordi. Avval boshda, unda obligatsiyalar bilan bitimlar ustunlik qilgan bo'lsa, 1992 yildan boshlab, Xitoyda "aksiyalar kasali" yili bo'lib, undagi aksiyalar savdosi 30 marotabaga oshdi va uning umumiy bitimlardagi hajmi esa, ularning yarmiga yetdi.

1992 yildagi iqtisodiy o'sishni jadallashuvi mamlakatdagi ikki birjadagi aksiyalarning bozor qiymati solishtirma indeksining tezkor o'sishida o'zining aksini topdi. Agar, 1992 yilning aprel-may oylarida, ushbu indeks Shanxayda 400 ga, Shenchjenda 100-110 ga teng bo'lgan bo'lsa, 1993 yil fevral oyiga kelib, u o'zining yuqori cho'qqisiga yetdi, ya'ni Shanxayda u - 1537 punktga, Shenchjenda esa, u - 359 punktga teng bo'ldi.²

1994 yilda aksiya kursining pasayishi davom etib, Shanxay birjasida solishtirma indeksi shu yilning 4 yanvarida - 834 punktni,

---

²Sadibekova B.D. Xitoy Iqtisodiyoti.-T:Toshkent, O'zdammatbuotLITI, 2011.-b.185-189

fevral oyi boshida - 755 punktni, aprelda - 699 punktni, mayda - 605 punktni, 1 iyunda - 545 ni, va nihoyat iyulda - 333 punktni tashkil etdi. Shenchjenda esa, ushbu muddatlarda ular: 230, 203, 174, 161, 139 va 96 punktlarni tashkil etdi.³

Aksiyalar qiymatining pasayishiga asosiy sabab - mamlakatdagi inflyatsiya darajasining yuqoriligi va markaziy hukumat pul-kredit siyosatining qattiqligi bo'ldi. Bu vaziyatda, qimmatli qog'ozlar bilan operatsiya olib borishni boshqarish va nazorat qilish Qo'mitasi boshqa tashkilotlar bilann hamkorlikda, aksiya bozorini barqarorlashtirish va keyinchalik, uni rivojlantirish bo'yicha qator maxsus tadbirlarni ishlab chiqdilar. 1994 yilning ikkinchi yarmida A turidagi yangi aksiyalarni ikkilamchi bozorlarga chiqarmaslikka qaror qilindi.

Shular bilan bir qatorda, 1996-yilning oxirgi oylarida, Xitoy aksiyalar bozorida savdogarlik tendensiyasining ko'payishi kuzatildi. Shanxaydagi aksiyalarning solishtirma indeks kotirovkasi, dekabr oyining birinchi dekadasida -1200 punktdan, Shenchjenda esa, 4000 punktdan oshib ketdi. Bunda bir kunlik aksiyalarning sotilish hajmi o'zining yuqori cho'qqisiga, ya'ni, Shanghayda 19 mlrd.yuan, va Shenchjenda 17 mlrd.yu.ga yetdi.

Birjalardagi "qizg'in holat" yana uning aksiyalarining solishtirma indeks kotirovkasining qiymati – Shaghxayda – 1800 punktga, Shencheenda - 6000 punktga ko'tariladi degan mish-mishlar bilan qizdirilib borildi. Buning oqibati birjalarning barbod bo'lishiga olib kelishini tushungan Xitoy hukumati, shu yilning 15 dekabrda bir savdo kunida aksiyalar qiymatining maksimal o'zgarishiga 10% dan iborat cheklovlar qo'ydi va aholi orasida bu yo'nalishda tushuntirish ishlarini boshlab yubordi. Bu esa, birjalardagi "qizg'in holat" ni bir oz yumshatishga yordam berdi. Qilingan ishlar natijasida, Shanghaydagi aksiyalarning solishtirma indeks kotirovkalari 865 punktga va

---

³ O'sha joyda, b.188-189

Shenchjenda esa, - 2916 punktgacha tushdi, aksiyalar savdosi esa, Shanghayda -2,9 mlrd.yu., Shenchjenda 4,8 mlrd. yu.ni tashkil etdi. Umuman olganda, aksiyalar savdosining hajmi 1995-yilga qaraganda, 1996-yilda, 5 marotabaga ortdi va 2133 mlrd.yuanni tashkil etdi.

1990-2007-yillar oralig'ida SSE trendlari sekin-asta o'sib borgan va o'rtacha punkti 2000 (RMB 100 mln.) ni tashkil etgan. Shu bilan birga, 1990-2007- yillar oralig'idagi eng yuqori ko'rstakich 2001-yilda qayd etilgan. Shundan so'ng esa, 2008-yilda eng katta (6000 (RMB 100 mln.) punktni tashkil etdi. 2008-2010-yillar davomida trendlar hatto 2000 (RMB 100mln.) punktgacha pasayib ketdi, bunga asosiy sabab – jahonda boshlangan moliyaviy-iqtosidiy inqiroz bo'ldi.

Jadval 1.

SSE Composite da 10 ta eng katta o'sish sur'atlari ko'rsatkichlari (% da)⁴

O'rin	O'sish (%)	Sana	Indeks
1	105.269	1992-5-21	1266.490
2	33.457	1994-8-1	445.640
3	30.987	1995-5-18	763.510
4	29.904	1992-11-25	571.630
5	21.371	1994-8-5	683.040
6	20.889	1994-8-3	522.980
7	18.981	1994-8-10	739.560
8	16.436	1993-6-2	1081.200
9	15.522	1992-12-11	722.280
10	13.632	1992-11-30	724.600

Jadval 2.

SSE Compositidagi 10 ta eng katta pasayish sur'atlari ko'rsatkichlari⁵

O'rin	Pasayish (%)	Sana	Indeks
1	-16.394	1995-5-23	750.300
2	-13.076	1993-12-20	783.790
3	-12.675	1994-8-9	621.580

⁴Manba: Fact book 2013 SSE. www.sse.com.cn

⁵Manba: Fact book 2013 SSE. www.sse.com.cn

4	-11.751	1993-3-22	1036.920
5	-11.177	1992-10-27	450.280
6	-10.710	1994-10-5	706.420
7	-10.636	1994-10-13	635.390
8	-10.460	1993-3-1	1199.730
9	-10.443	1992-8-11	863.410
10	-10.301	1993-5-24	1026.130

Yuqoridagi 1 va 2 jadvallardan ko'rinib turganidek, ularda SSE Composite indeksining eng katta o'sish va eng katta pasayish sur'atlari keltirilgan.

1992-yilda 5.21 da eng katta o'sish sur'ati 105.269% da 1266.490 punktini ko'rishimiz mumkin. 1995-yil-5.23 da esa eng katta pasayish sur'atini -16.394% da 760.300 punktini kuzatishimiz mumkin. Mazkur ikki o'sish va pasayish % SSE tarixida eng katta hisoblanadi. Shu bilan birga, har ikkala jadvaldan shuni ko'rishimiz mumkinki mazkur katta spekulativ ko'rsatkichlarning barchasi 1992-1995-yillar oralig'ida yuz bergan. SSE tarixidagi mazkur katta sakrash va pasayishlar bevosita fond birjasiga ta'sirini o'tkazmay qo'ymaydi. Chunki, fond birjasidagi aksiyalarning bahosiga har qanday axborot ta'sir o'tkazadi. Agarda aksiyalar bahosi ko'tarilsa bu mazkur aksiyalarni sotib olayotganidan dalolat beradi. Garchi aksiyalar bahosi tusha boshlasa, unda hamma aksiyalarni sota boshlaganidan dalolat beradi.

1990-2010-yillar mobaynida ko'rishimiz mumkinki, yildan-yilga SSE Composite listingidagi kompaniyalar soni oshib bormoqda. 1990-yilda 8 ta bo'lsa, 2000-yilda 572 ta va 2010-yilga kelib 894 taga yetdi. Mazkur sonlarning o'zi shundan dalolat beradiki SSE dagi kompaniyalar soni va salmog'i oshib bormoqda. Shu bilan bir qatorda, bozordagi korxonalarining kapital miqdori ham 12.34(RMB 100 mln) dan 179007.24 (RMB 100mln) gacha oshdi. Bu esa SSE bozorida kapital aylanmasining yildan-yilga oshib borayotgani bilan bir qatorda investorlarni qiziqtirib kelayotganidan dalolat beradi. Bunga bir misol tariqasida U.Buffetning Xitoy neft va gaz kompaniyalarining qimmatli qog'ozlarini sotib olishini keltishimiz mumkin bo'ladi.

Jadval 3.**SSE Listingidagi kompaniyalar soni 1990-2010-yillarda⁶**

Yil	Kompaniyalar soni	Qo'shilgan kapital ko'payishi(RMB 100 mln)	Aksiya chiqarilishi (RMB 100mln)	Bozor kapitali(RMB100 mln)
1990	8	10.11	2.61	12.34
1991	8	0.24	2.72	29.43
1992	29	41.39	46.94	568.4
1993	106	93.47	235.54	2206.2
1994	171	150.82	418.88	2600.13
1995	188	58.16	560.66	2525.66
1996	293	202.22	749.86	5477.81
1997	383	474.6	975.37	9218.06
1998	438	377.15	1280.36	10625.9
1999	484	486.37	1580.15	14560.47
2000	572	914.32	2032.42	26930.86
2001	646	957.49	3164.44	27590.56
2002	715	614.3	3727.84	26363.72
2003	780	560.96	4170.39	29804.92
2004	837	456.9	4700.56	26014.34
2005	834	299.77	5023.06	23096.13
2006	842	1714.41	10279.54	71612.38
2007	860	6701.33	14173.1	269838.87
2008	864	2235.16	15410.39	97251.91
2009	870	3343.15	16669.96	184656.23
2010	894	5532.14	21939.51	179007.24

Mazkur jadval 3.dan biz yana shuni ko'rishimiz mumkinki, SSE dagi kotirovkalar mavqei va o'rnini oshib borayotganini ko'rishimiz mumkin. 1990-2000-yillar mobaynida SSE listingidan o'tgan korxonalar soni o'rtacha - 71.5 marttaga oshgan. 1990-2010-yillar oralig'ida esa, 111.75 marta oshgani ko'rsatadi.

Shu bilan bir qatorda, SSE Composite da 2007-yilda jami fond birjasi capital qiymati 269838.87 (RMB 100mln.) ni tashkil etdi va bu 1990-2010-yillar oralig'idagi eng katta ko'rsatkich bo'ldi. Birjadagi jami kapital 2008-yil yakuniga ko'ra 97251.91 (RMB 100 mln.) ni tashkil etdi. Mazkur pasayish tendensiyasi

⁶Manba: Fact book 2013 SSE. www.sse.com.cn

Jahon miliyaviy-iqtisodiy inqirozining asosiy salbiy sabablaridan biri bo'lib qoldi. Chinki, barcha investorlar o'zlarining qimmatli qog'ozlarini sotuvga qo'ya boshladilar shu asnoda talab ba taklif qonuniga asosan SSE Composite indeksi bir necha punktga tushib ketdi. Bu esa zanjirga o'xshab barcha kapital sig'imini kamayishiga olib keldi.

2010-yil 31-dekabr holatiga ko'ra, jami SSE savdo qiymati 30.4 trillion RMB ga teng bo'ldi va dunyo bo'yicha 3-o'rinni egalladi. Kunlik savdo qiymati esa, o'rtacha 125.7 mlrd. RMBni tashkil etdi. Bu ko'rsatkich bo'yicha u dunyoda 4-o'rinni qo'lga kiritdi. Shanghai fond birjasi SSE listingida 4 kategoriyaga bo'linadi: qimmatli qog'ozlar, obligatsiyalar, fondler (funds) va kafolatlar (warrants).

Qimmatli qog'ozlar esa, o'z navbatida, 2 guruhga: SSE A Share toifa aksiyalar va SSE B Share toifa aksiyalar.

Obligatsiyalar SSE da g'aznachilik (T-bonds), mahalliy hokimiyat va korporativ yoki umumiy (corporate) obligatsiyalar ostida savdo qilinadi.

Shu bilan birga fondlar (Exchange Traded Fund-ETF) va kafolatlar (warrants) ham SSE savdo maydonlarida ishtirok etadilar.

Shanxay fond birjasi qimmatli qog'ozlar indeksining tarkibi:

SSE Composite birjada listing qilinuvchi barcha aksiyalar

SSE 180-180 "zangori fishkalar"

SSE A Share "A" kategoriyali aksiyalar

SSE B Share "B" kategoriyali aksiyalar

SSE Funds birjada sotiladigan, yopiq fondlar aksiyasi

Mamlakatdagi ushbu yirik miqyosli aksiyalar emissiyasining asosiy maqsadi, uning qator yirik korxonalar va birlashmalarga adresli moliyaviy yordami bo'ldi: 1997-yil avgust oyi oxirining holatiga ko'ra, Xitoy va Gonkong birjalarida o'zlarining aksiyalarini kotirovka qilgan korxonalar, o'z aksiyalarini sotishdan 256 mlrd. yuanlik foyda oldilar. 1997-yilda qimmatli qog'ozlar bozoriga chiqqan yirik va o'rta korxonalar, yangi kompaniyalarning 70% ni tashkil etdi. A turidagi

aksiyalar kotirovkasini amalga oshirayotgan kompaniyalar soni - 1996 yilda 520 taga, (ulardan Shanghaiya 293 tasi va Shenchjenda 237 tasi faoliyat ko'rsatdi) 1997 yil oxirida esa, 720 taga (371tasi Shanghaiya va 349 tasi Shenchjenda) yetdi.

Oxirgi yillardagi Xitoy iqtisodiyotining yuqori ko'rsatkichlar bilan rivojlanishi natijasida, uning fond bozorlaridagi "A" turidagi aksiyalari kotirovkasining o'sishiga olib keldi. Oqibatda ularning umumiy bozor kapitalizatsiyasi 500 mlrd. AQSh doll. dan oshib ketdi.

Jadval 4.

SSE da eng yirik 24 ta kompaniyalar listingi⁷

O'rin	Nomi	Kodi	Bozordagi kapital(RMB 10.000)	Bozor kapitalidagi %
1	Petrochina	601867	18167657.31	10.15
2	ICBC	601398	111183188.54	6.21
3	Agricultural Bank of China	601288	78806818.77	4.40
4	Bank of China	601988	63151544.44	3.53
5	China petroleum & Chemical	600028	56357164.06	3.15
6	China Life	601628	44354118.90	2.48
7	China Shenhua	601088	40749354.79	2.28
8	Ping An Insurance	601318	26880476.52	1.50
9	China Merchants Bank	600036	22630313.66	1.26
10	Pudong Development Bank	600000	17778193.14	0.99
11	Kweichou Moutai	600519	17358369.60	0.97
12	Bank of communications	601328	16296056.67	0.91
13	Everbright securities	601818	16012176.84	0.89
14	Industrial Bank	601166	14411843.77	0.81
15	China Pacific Insurance	601601	14396543.00	0.80
16	Citic Bank	601998	13981559.33	0.78

⁷Manba: Fact book 2013 SSE. www.sse.com.cn

17	SAC Motor	600104	13667875.04	0.76
18	QTC Securities	600030	12521638.06	0.70
19	Yangze Power	600900	12490500.00	0.70
20	Daqin Railway	601006	11625830.95	0.66
21	Air China	601111	11394443.15	0.64
22	China Unicom	600050	11340179.07	0.63
23	Minsheng Bank	600016	11338976.40	0.63
24	Baoshan Iron&Steel	600019	11190198.73	0.63

Yuqoridagi jadval 4.ga ko'ra, 2011-yilga kelib, kapitalizatsiya qiymatiga ko'ra, 1-o'rinda PetroChina, 2-o'rinda ICBC va 3-o'rinda Agricultural Bank of China egallaganini guvohi bo'lamiz. Ularning bozordagi jami kapital hajmi 18167657.31, 111183188.54 va 78806818.77 (RMB 10.000) lar bilan SSE da yetakchilikni qo'ldan bermay kelmoqda. Qolaversa, PetroChina ning jami bozordagi kapital hajmi 10.15% ni tashkil etgami ham mazkur neft kompaniyasining mavqei va o'rni kattaligini belgilab bermoqda.⁸

Keyingi o'rinlarda esa, Bank of China va China Petroleum&Chemical bozordagi kapital hajmi 63151544.44 va 56357164.06 (RMB 10.000) lar bilan 4 va 5 o'rinlarda. Mazkur beshlikka nazar tashlasak, shuni ko'rishimiz mumkinki, bu guruhga neft va gaz kompaniyalari bilan birga, banklar yetakchilik qilayaotganligini guvohi bo'lamiz. Bu esa o'z navbatda, Xitoyda faoliyat olib borayotgan bank va neft sohalarining butun Shanghaiyagi yetakchi orinlarda ekanligidan dalolat beradi. Qolgan o'rinlarda esa China Life, China Shenhua, Ping An Insurance, China Merchants Bank, Pudong Development Bank va Citic Banklarni ko'rishimiz mumkin. Ularning bozordagi kapital hajmlari 44354118.90, 40749354.79, 26880476.52, 22630313.66, 17778193.14 va 13981559.33 (RMB 10.000) ni tashkil etdi.

Shu bilan bir qatorda, yuqoridagi jadval 4.ning so'nggi 22, 23 va 24 o'rinlarida China Unicom, Minsheng Bank va Baoshan Iron&Steel bozordagi

⁸Manba: Fact book 2013 SSE. www.sse.com.cn

kapital hajmi 11340179.07, 11338976.40 va 11190198.73 (RMB 10.000) bilan SSE da qimmatli qog'ozlari bilan ishtirok etib kelmoqdalar.

Xulosa qilib shuni ta'kidlash lozimki, XXRda fond bozorlarining ochilishi, xususan, Shanghai fond birjasi (1990y.) jahon iqtisodiyotiga qadam qo'yishning yana bir bosqichi bo'lib xizmat qildi. XXR si tashqi dunyoga ochiqlik siyosatini amalga oshirayotganligi ichun ham juda ko'p yutuqlarga erisha oldi. Mamlakatda yangi avlod korxonalari paydo bo'la boshladi va ularning qimmatli qog'ozlari ichki va tashqi bozorlarda qadrlana boshlanishi bilan bir qatorda, ularning mavqei ham osha bordi. Jahon bozoriga chuqurroq kirib borgani sari, ya'ni globallashuv jarayoni kuchaya borishi sababli, qimmatli qog'ozlar ichki bozori ham erkinlasha boradi va fond kapitallarining erkin harakati yuzaga keladi.

Qolaversa, birjalarda va savdo maydonlarida erkin ishlatilayotgan aksionerlik kapital bozori milliy iqtisodiyotning tuzilmasini, rivojlanish darajasi va muhim tomonlarini o'zida aks ettiradi. Rivojlanayotgan mamlakatlarda kapitallashgan kompaniyalarning moliyaviy ko'rsatkichlari rivojlangan davlatlarnikadan oshib ketmoqda. Shanghai fond bozoriga kelsak, uning dunyodagi mavqei kundankunga ortmoqda. SSE listingidagi kompaniyalar ro'yhati bilan birga, mazkur kompaniyalarning moliyaviy ko'rstakichlari ham parallel ravishda oshmoqda. Shanghai fond birjalaridagi ijobiy tendensiya esa, o'z navbatida, XXR moliyaviy rivojlanishi va barqarorligini ta'minlashida yetakchi o'rinni egallamoqda.